

Rol ve gönderim dilbilgisi ve Türkçenin katmanlı yapısı

İlker Aydın*

Giriş

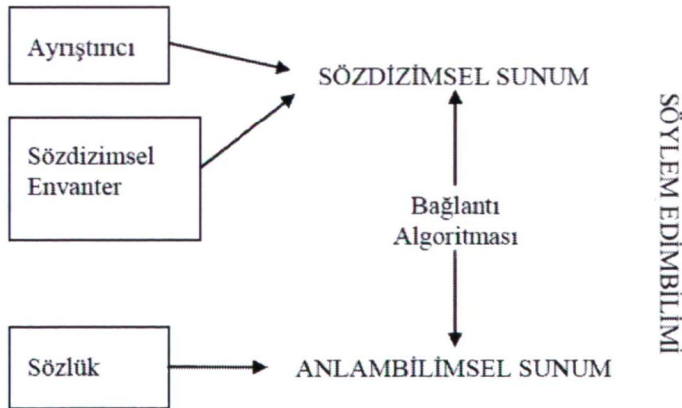
Dil, dilbilgisel yapıların bağlam içinde anlamı ifade etmek için kullanıldığı iletişimsel bir sosyal eylem dizgesidir. Bütün diller basit, benzer iletişimsel amaca ulaşabilmek için farklı dilbilimsel araçlar kullanırlar. Bu farklılıkların önemli bir görünümü, diller karşısında ayrık sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel etkileşim yollarını ilgilendirir.

Sözdizimi, anlambilim ve edimbilim arasındaki ortak ilişkiye dayanan Rol ve Gönderim Dilbilgisinde (RGD) (Van Valin ve LaPolla 1997; Van Valin 2001, 2002) üç farklı gösterim bulunmaktadır:

1. Tümcelerin sözdizimsel yapısını yansıtan, söylenen sözün asıl yapısal biçimine oldukça uyan gösterim.
2. Dilbilimsel ifadenin içeriğinin önemli yönlerini yansıtan anlambilimsel gösterim.
3. Söylenen sözün iletişimsel işleviyle ilgili olan bildirim ya da odak yapısının sunumu.

Bağlantı algoritması (işlemsel süreç) olarak adlandırılan birbiriyle ilintili sözdizimsel ve anlambilimsel gösterimlerden oluşan bir dizi kural ve söylem edimbilimi bağlantıda rol oynar. RGD sözdizim, anlambilim ve edimbilimsel faktörlerin etkileşimine olanak tanır. Bu durum Şekil 1'deki gibi gösterilebilir:

Şekil 1 RGD'nin düzeni (Van Valin 2002: 1)

* Yüzüncü Yıl University.

RGD mantıksal yapı, kurucuların yansıması, işlemcilerin yansıması ve edimbilimsel yansıma biçiminde dört bileşen arasındaki ara yüze dayanan, bu dört bileşenin nasıl işbirliği yaptığını betimlemeyi amaçlayan bir dilbilgisidir. Mantıksal yapı sözcenin mantıklı anlambilimsel gösterimini içerir. Kurucuların yansıması gönderimsel ya da yüklemel işlevli sözdizimsel parçalardan oluşan sözdizimsel gösterim modeli oluşturur. İşlemcilerin yansıması kurucuların yansımasından ayna olarak yararlanır. Yüklemel bir işlev üstlenen önermenin katmanlı yapısının işlevsel ulamlarını (görünüş, zaman, kiplik, edimsözsel güç) ve gönderimsel işlevden sorumlu ad öbeğinin katmanlı yapısının işlevsel ulamlarını (gösterici, önyinelem, belirtme, nicelendirme, nitelendirme) inceler. Son olarak edimbilimsel yansıma mantıksal yapıyla, konuya özgü ya da odaksal bir işlev yerine getiren kurucular yansımasının sözdizimsel parçalarını ayıklamaya yardım eder (François 2003: 4).

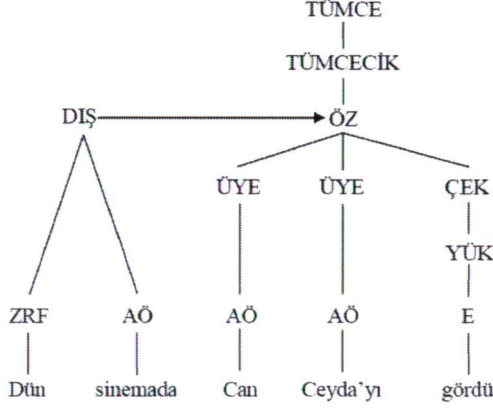
RGD sözlüksel ulamlar ve işlevsel ulamlar arasında ayrımına gider: sözlüksel ulamları kurucuların yansımasına, işlevsel ulamları da işlemcilerin yansımasına içine yerleştirir. Sözlüksel ulam, anlamlı sözcükler sınıfıdır; yani zihinsel sözlükçemizdeki bir kavramla ilintili olan ve sıklıkla dış dünyaya gönderme yapan anlam. Buna karşılık işlevsel ulam, dilbilgisel bir kategoridir. Yani bize metinde veya iletişimsel bağlamda sözcenin ilişkisel ve hiyerarşik yapısına yönelik temel bilgiler verir. Sözlüksel ulama ait olan dilbilimsel öğeler açık birlikteliklere yer verirler: sözcük türetme kuralları uygulanarak yeni üyeler ilave edilebilir. Öte yandan işlevsel kategoriye ait olan dilbilimsel öğeler kapalı birliktelikler oluştururlar (Bellosta von Colbe 2003: 37–38).

Bu çalışmada RGD'nin kuramsal temelleri tartışılmakta, bu çerçevede Türkçenin betim ve açıklama uygulamalarına yer verilmektedir. Araştırma RGD'ye dayalı yargılarının hareket noktası olmakla birlikte 'üretici modeller'in de özü ve temelini oluşturan 'tümcenin hiyerarşik yapısı' kavramı üzerine kurulmaktadır. Foley ve Van Valin (1984)'e göre, her tümcenin katmanlı bir sözdizim yapısı vardır ve tümceler birbirleriyle farklı katmanda birleşirler. Her tümcecik ayrı bir birleşim bölgesidir. Bu birleşim bölgeleri öz katmanda (core), çekirdek katmanda (nucleus) ya da dış katmanda (periphery) birbirlerine bağlanabilirler. Her dil tümcecikleri bu belirtilen katmanlarda bağlar. Katmanlar görünüş, olumsuzluk, özne uyumu ve sözeylem gibi işlemciler tarafından belirlenir. Bu çalışmada RGD'nin genel ilkeleri tanıtarak Türkçede tümcelerin katmanlı yapıları, birleşme türleri kurucu ve işlemci yansımaları ele alınmaktadır. Bildiri kurama giriş niteliği taşıdığından verilen örnekler uyarlama özelliği göstermektedir.

1. Tümcenin katmanlı yapısı

Tümceciğin temel kurucu birimleri yüklemi içeren *çekirdek* 'nucleus', çekirdeği ve yüklemün üyelerini içeren *öz* 'core', ve yükleme bağlı olmayan üyeleri kapsayan *dış* 'periphery' katmandır. Öz, çekirdek ve tümce dışı unsurlar her doğal dilin sahip olduğu evrensel özelliklerdir. Gösterimde eylem yüklemi oluşturmakta ve üst katmanda çekirdeği oluşturmaktadır. Yükleme bağlı unsurlarda özü meydana getirmektedir. Dış unsurlarda öze bağlanmaktadır. Bütün üyeler en üst seviyede tümceyi oluşturmaktadır. RGD aynı zamanda yükleme bağlı bir ögeye (yüklemci) gönderimde bulunmak için *çekirdek* 'nucleus' terimini kullanır; ancak bu öge eylem, ad öbeği, sıfat ya da başka tür bir öge olabilir. Basit bir tümcenin katmanlı yapısı Şekil 2'deki gibi gösterilebilir:

Şekil 2 Türkçede tümcenin katmanlı yapısı (Van Valin 2005: 7'den uyarlanmıştır.)

'Gör-' eylemi tümceciğin çekirdeğinde yüklemidir. İki üye 'Can' ve 'Ceyda' tümceciğin özündeki üyelerdir. İki ekleni 'dün' ve 'sinema' tümceciğin dış katmanında bulunurlar. Sözdizimsel yapılar sözdizimsel parçalar olarak sözdizimsel envantere depolanmıştır ve bu parçalar tümcenin yapısını oluşturmak üzere birleşirler. RGD'de anlambilimsel gösterim, ayrışım sunumuna dayalı (aktiyonsart) çekirdekte yüklem sözlüksel sunumu etrafında gerçekleşir. Ad durumu düzenli dillerde yalın durum, belirtme durumu ve yönelme durumu dolaysız durumlarken diğer durumlar dolaylıdır. RGD ile diğer kuramlar arasındaki en büyük ayırım, Chomsky'ye dayalı yaklaşımlarda merkezi bir rol oynayan EÖ kategorisinin tümceciğin katmanlı yapısında benzer işlevi üstlenmemesidir.

2. İşlemciler

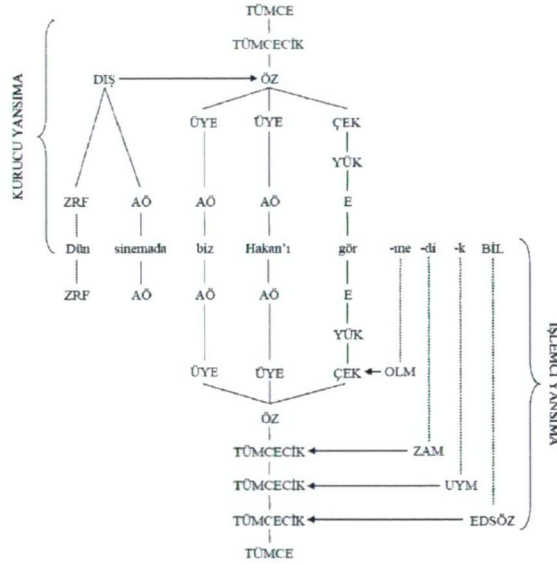
RGD'nin önemli kavramlarından birisi de *işlemci* 'operators' terimidir. Görünüş, zaman ve kip gibi dilbilgisel sınıflar, tümceciğin farklı katmanlarını niteleyen işlemciler işleyişindedir. Her bir tümceciğin seviyesi bir veya daha fazla işlemci tarafından nitelenebilir. Çekirdek işlemciler çekirdek üzerinde etkilidir. Üyelere göndermede bulunmadan eylemi, olayı veya durumu nitelerler. Öz işlemcileri, eyleyen bir öz üye ile eylem arasındaki ilişkiyi niteler; bu özellikle kiplik ve yönsel özün durumudur. Tümceciğin işlemcileri adından da anlaşılacağı gibi tüm tümceciği nitelerler. İki gruba ayrılır; biri zaman ve durumu diğeri ise delile dayalılık ve edimsözsel gücü içerir. Zaman ve durum tümceciğin tarafından ifade edilen önermeyi zamansal ve fark edirlilik/fark edilmezlik süremi içine yerleştirir. Edimsözsel güç konuşma eyleminin tipini belirtirken delile dayalılık ifade edilen olayın durumunun bilgi kuramsal dayanağını işaret eder; yani 'konuşucu söylenmiş bilgiye nasıl sahip oluyor'u açıklar. Bu yüzden delile dayalılık ve edimsözsel güç tümcenin niteleyicileridir. Sadece temel tümcede bulunurlar. Tümceciğin temel tümcenin yönetimi altındadırlar.

Olumsuzluk tüm seviyelerde gerçekleşen tek işlemcidir: çekirdek olumsuzluk sadece çekirdeği, öz olumsuzluk bir ya da daha fazla öz üyeyi, tümcecik olumsuzluk tüm tümceciği kapsar. Çekirdek, öz veya tümcecik olarak işlemcilerin sınıflandırılması anlamlarıyla doğrudan ilintilidir. Hiçbir dil tüm bu işlemcilere dilbilgisel kategori olarak ihtiyaç duymaz. Tüm dillerde bulunan operatörler edimsözsel güç ve olumsuzluktur. Türkçe 'gel-iyordum' örneği görünüş, zaman ve uyum işlemcilerini; 'gel-eme-yebil-ir-im' örneği ise kiplik, durum, zaman ve uyum işlemcilerini yansıtmaktadır. Türkçe eylemin sonda bulunduğu, sola dallanan dillerdendir ve bu nedenle işlemci taşıyıcı biçimbirimler eylemi izler. Eylemin ortada bulunduğu, sağa dallanan İngilizce, Fransızca gibi diller zıt düzenleme sergiler ve işlemci taşıyıcı biçimbirim eylemden öncedir (Van Valin 2005: 9-10).

RGD'nin işlemcilere yönelik ortaya koyduğu en önemli kurallardan biri de eylemin işaret ettiği ilgili yerlere işlemci taşıyıcı biçimbirimlerin uygun biçimde sıralanmasıdır. Çekirdeği dayanak noktası olarak çekirdek işlemcilerini gerçekleştiren biçimbirimler çekirdeğe, öz işlemcileri gösterenlerden daha yakın olmalıdır. Bu sıralı düzen dâhilinde tümcecik işlemcilerini gösterenler çekirdek ve öz işlemcilerini işaretleyenlerin dışında yer almalıdır. İşlemciler yansıması işlevsel kategorilerin biçimsözdzimsel gerçekleşmesini yönetir. Öz veya yüklem çekirdek için yüklemsel kategori zaman, görünüş, kiplik, edimsöz güç iken göndergesel ad öbeği için göndergesel kategori belirtme, sıfat niteleme, sayı ve miktardır. Çizimde en üst bölüm 'kurucu yansıma', alt bölüm 'işlemci yansıma' olarak adlandırılır. İşlemci yansıma, işlemcinin kapsamı okun hedefi olan birim tarafından gösterilmiştir. Basit bir tümcenin işlemci yansıması Şekil 3'te verilmiştir:

Şekil 3 Türkçede tümcenin işlemci yansıması

3. Birleşik tümcenin yapısı

3.1. Bağlantı noktası

Geleneksel, yapısal ve üretici dilbilgisine göre ‘eşgüdüm’ ve ‘bağınlanma’ olmak üzere iki tür bağlantı noktası vardır. Eşgüdüm, eşit sayı ve statüdeki iki veya daha fazla birimin birleşmesiyle tanımlanmıştır ve tümceciklerin tümü bağımsız temel tümcecik yapısına sahiptir. Bağınlanma durumu ise bir birimin diğer birim içine yerleştirilmesini içerir ve yerleştirilen (gömülü) birim bağımsız temel tümcecik biçimine sahip değildir. Gömülü tümcecik bir tülemede üye olarak veya bir zarf tümcesinde niteleyici olarak işlev görür (Lyons 1968: 178). RGD karmaşık tümcelerde, tümcecikler arasındaki bağlantı ilişkilerine bazı dillerde görülen *anahtar-gönderim* ‘switch-reference’ yapılarına dayanarak *eşbağınlanma* ‘cosubordination’ olarak adlandırılan üçüncü bir bağlantıyı ekler ve bağlantı noktalarını üçe çıkartır (Van Valin 2005: 187).

3.2. Tümceciğin katmanlı yapısı ve birleşme

Foley ve Van Valin (1984)’e göre, her tümcenin katmanlı bir sözdizim yapısı vardır ve tümceler birbirleriyle farklı katmanda birleşirler. Başka bir deyişle, her tümcecik ayrı bir birleşim bölgesidir. Bu birleşim bölgeleri öz katmanda, çekirdek katmanda ya da dış katmanda (tümcecik) birbirlerine bağlanabilirler. Karmaşık yapıda tümceciğin bağlantı noktaları *birleşme* ‘juncture’ olarak adlandırılır ve bu üç birleşme noktası şöyle gösterilir.

(1)	[ÖZ ... [ÇEK ...] ... + ... [ÇEK ...] ...]	Çekirdeksel birleşme
(2)	[TÜMCECİK ... [ÖZ ...] ... + ... [ÖZ ...] ...]	Öz birleşme
(3)	[TÜMCE...[TÜMCECİK...]...+...[TÜMCECİK...]...]	Tümcecikselsel birleşme

Van Valin ve LaPolla’nın terminolojisine bağlı kalarak üç bağlantı seviyesi (çekirdek, öz ve tümcecik) ve üç çekirdek tip (eşgüdüm, bağınlanma ve eşbağınlanma) söz konusudur. Üç çekirdek tip bu üç bağlantı seviyesinde de mümkündür; bundan dolayı evrensel dilbilgisinde dokuz bağlantı-çekirdeği tipi vardır. Bununla birlikte her doğal dil söz konusu dokuz bağlantı tipine sahip olmak zorunda değildir. Örneğin İngilizcede yedi tip bağlayıcı çekirdek görünürken Korecede dokuzu da görülmektedir (Pastor 2001–2: 166).

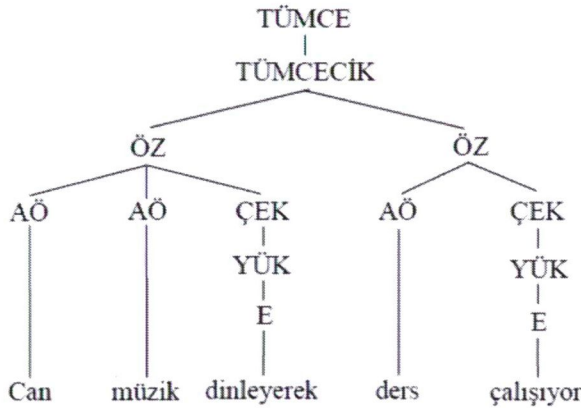
Her dil tümcecikleri bu belirtilen katmanlarda bağlar. Katmanlar görünüş, olumsuzluk, özne uyumu ve söylem gibi işlemciler tarafından belirlenir. Çekirdek katmanda iki (ya da daha fazla) yüklemcil öge; öz katmanda, iki (ya da daha fazla) tümcecik ve dış katmanında, iki (ya da daha fazla) tümce birbirine bağlanır. Çekirdek, yüklemcil ögenin kendisini içine alan ve tümceciğin en içinde bulunan katmandır. Öz katman, yüklemcil öge ve onun zorunlu üyelerinden oluşur. Son olarak dış katman, karmaşık tümcede anlatılan olayın uzamsal bağlamını tanımlayan üyeleri ve yüklemcin yaptığı önermeyi sınırlandıran her türlü seçimlik üyeyi içerir. Her tümcecik belirli bir tümcecik biriminden oluşmaktadır. Tümceciğin en küçük parçası olan yüklemcil öge çekirdek olarak adlandırılmaktadır. Çekirdek birleşmede iki yüklem birbirine bağlanmakta ve bir öz oluşturmaktadır. Öte yandan öz, yüklemcil ögeler ve onların üyelerini içerir. Öz birleşmede, öz

katmanda birleşen çekirdekler aynı dış üyeleri paylaşmakta ve bir tümcecik oluşturmaktadır. Dış birleşmede ise tümcecğin çekirdek öğeleri ve öz üyelerinin hepsi yer almakta ve karmaşık tümce oluşturmaktadır (Çetintaş Yıldırım 2008: 167-168).

Öz birleşmede, kendi öz üyeleriyle iki ayrı öz kuran iki çekirdek vardır. Bağımlı bir öz birleşmede bağlanmış birim temel eylemin bir öz üyesi olarak kullanılırken, bağımlı olmayan öz birleşmelerde, bağlanmış birimler zorunlu olarak bir öz üyeyi paylaştığından onlar üst üste binerler.

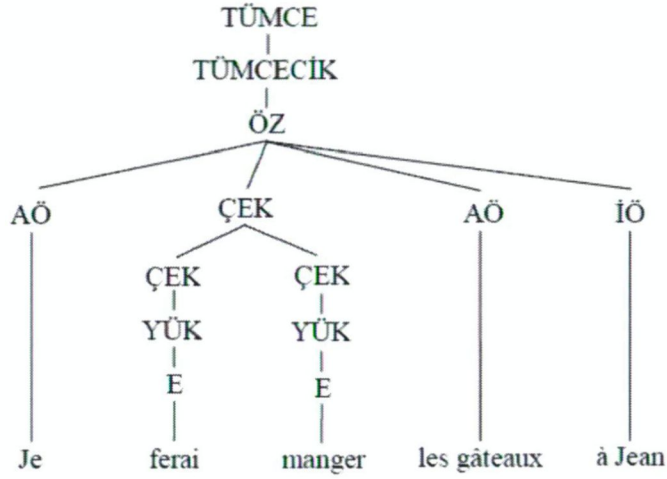
Şekil 5 Türkçede öz eşgüdüm

Can her iki eylemin de anlambilimsel üyesidir; diğerleri ise belirli bir çekirdeğin üyeleri olarak kodlanmıştır: yani, 'müzik' sözdizimsel ve anlambilimsel olarak sadece 'dinleyerek'in üyesi iken aynı şekilde 'ders' yalnızca 'çalışıyor'un üyesidir. Örnekte görüldüğü gibi '-ErEk' ulaç eki iki özü birbirine bağlamış ve iki öz birleşerek tümcecği oluşturmuştur.

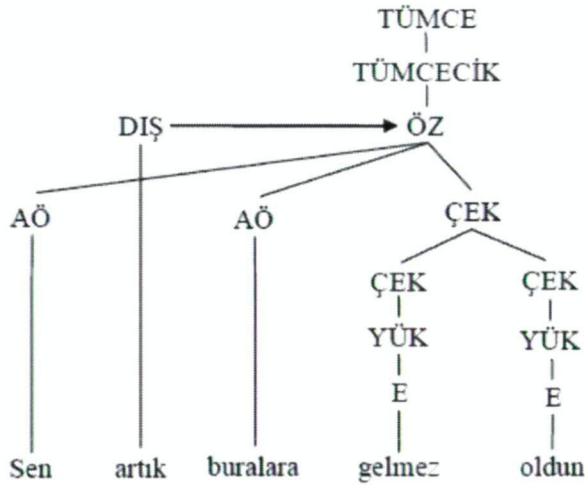
Çekirdek birleşmede iki ya da daha fazla çekirdek tek bir yapı, tek öz üyeler kümesiyle karmaşık çekirdek oluşturmak için birleşir. İçinde paylaşılan tek bir üyenin bulunduğu bağımlı olmayan öz birleşmenin aksine çekirdek birleşmede, eylemler bileşenin bütün üyeleri türemiş karmaşık çekirdek için tek bir öz üyeler grubu oluşturmaya yönelik olarak toplanmıştır. Bu durum, Fransızca ve Jakaltek dilinden örneklerde açıktır. Fransızca *Je ferai manger les gâteaux à Jean* 'Jean'a pastayı yedirteceğim' örneğinde özne ve düz tümlece farklı eylemler tarafından katkıda bulunulmuştur ve bağımlı eylemi yöneten, neden olan birim, karmaşık çekirdeğin dolaylı tümleci olarak kodlanmıştır (Van Valin 2005: 191).

Şekil 6 Fransızca çekirdek birleşme

Türkçe çekirdek birleşmeye izin vermez. Türkçede yardımcı eylemlerle kurulan bileşik eylemlerin çekirdek birleşmeye örnek olarak verilebileceği tartışılabilir.

Şekil 7 Türkçe çekirdek birleşme

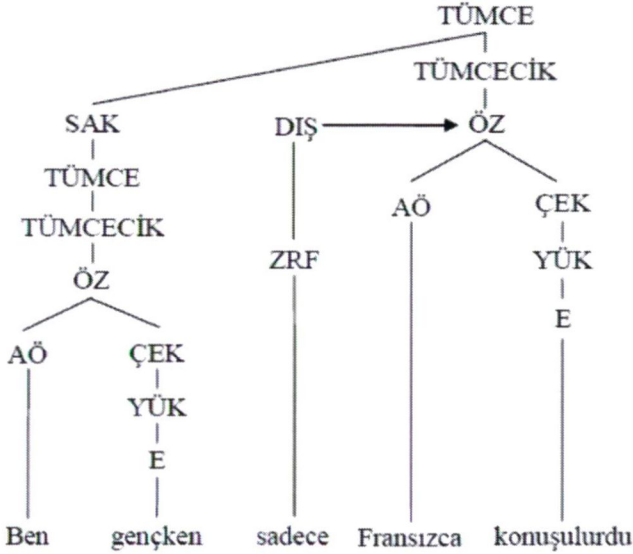
Sonuçta, RGD'de tümcecik, öz ve çekirdek katman olmak üzere üç temel birleşme düzeyi; ve birleşimdeki birimler arasında da eşgüdüm, bağımlanma ve eşbağımlanma olmak

üzere üç olası bağlantı noktası ilişkisi vardır. Bu üç bağlantı noktası tipi birleşmenin tüm üç türü için de olasıdır (Van Valin 2005: 191).

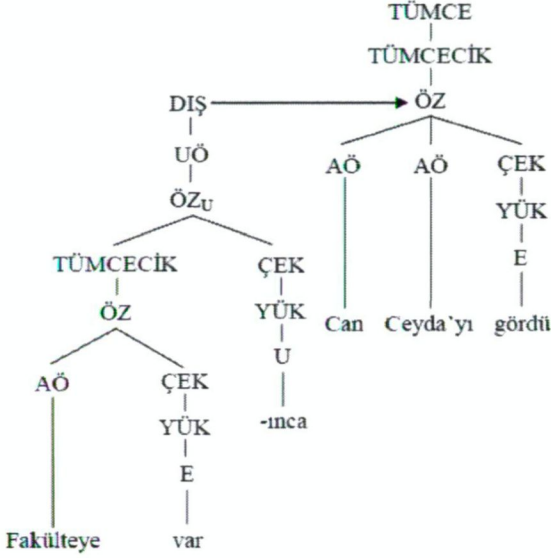
'Ben gençken sadece Fransızca konuşuluyordu' gibi bir tümcede, 'ben genç iken' dizimi bir önyerleşik zarf tümcecığıdır ve bu tümce temel tümcenin sol-ayrık konumundadır. Bu yapının görünümü Şekil 8'de verilmiştir. Kendini büyük tümce düğümünün kızı yapan sol-ayrık konumda bir tümce bulunduğundan, bu durum *tümcesel bağmlanma*dır.

Şekil 8 SAK (Sol-Ayrık Konum) Tümcesel Bağmlanma

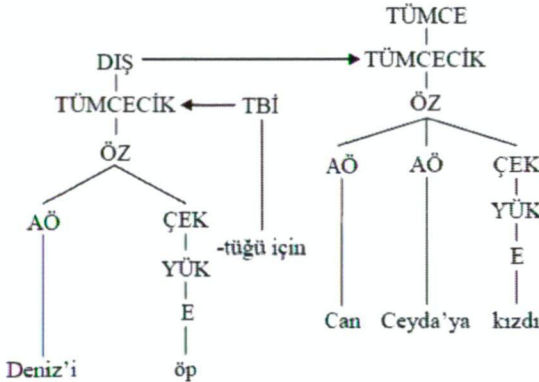
Tümcesel bağmlanmada, sol-ayrık konumda (SAK) bulunan ve büyük tümce düğümünün kızı olan bir tümcecik vardır. Tümcesel bağmlanma, aşağıdaki örnekte olduğu gibi dışsal zarf tümcecığının öne yerleşik konumda olmasını gerektirir. 'Fakülteye varınca Can Ceyda'yı gördü' gibi bir tümcede, zarf işlevli yan tümcenin nitelediği özle ilişkisi, özü niteleyen dışsal İÖ'nin ilişkisiyle benzerdir. Yan tümce temel özün niteleyicisi olduğundan ve dışöz içinde bulunduğundan bu durum *ek-öz bağmlanma* 'ad-core subordination' olarak adlandırılacaktır.

Şekil 9 Türkçede ek-öz bağmlanma

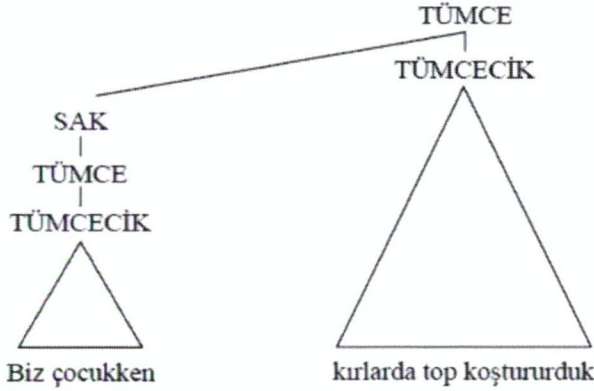
Bütün eklenti tümcecikler yüklemcil ekkonum öğeleri değildir. RGD'de neden, koşul ya da zıtlık ifade eden zarf tümcecikleri dışöz içinde bulunmazlar; bu tarz yapılar ek-öz bağımlı tümceciklerden farklı özelliklere sahiptirler. RGD'de bu durum *ek-tümceciksel bağmlanma* 'ad-clausal subordination' olarak adlandırılır. Ek-öz yantümcelerden farklı olarak bu tarz tümcecikler, öz tarafından açıklanan olayın uzamsal ya da zamansal düzeyini ifade etmezler; onlar daha çok, bütün olarak tümcecikler tarafından belirtilen olayın neden ya da koşulunu ortaya koyarlar. 'Deniz'i öptüğü için Can Ceyda'ya kızdı' tümcesinin yapısal görünümü Şekil 10'da verilmiştir.

Şekil 10 Türkçede ek-tümcecik bağmlanma

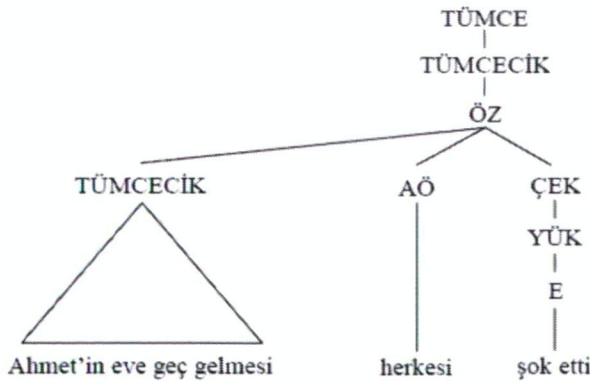
RGD'de kız evlat bağmlanma ve dış katman bağmlanma olmak üzere iki farklı tip bağmlanma vardır (Van Valin 2005: 197). Kız evlat bağmlanmada bağmlı bağlantı daha büyük düğümün kızıdır. Örnek çizimlerdeki yantümceler bu konumdadır.

Şekil 11 Zarf tümcecik

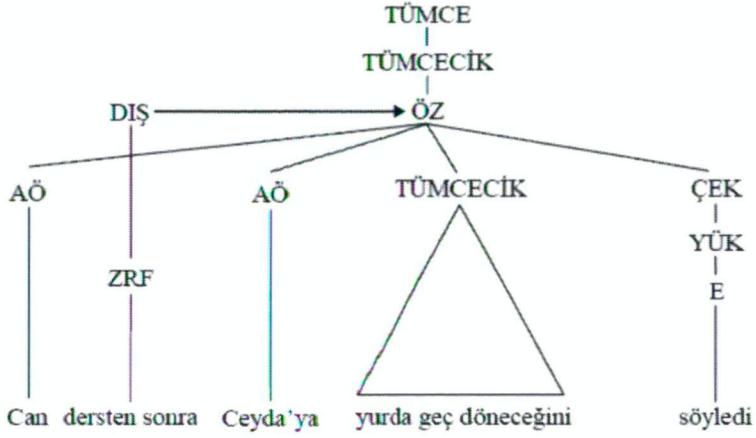
Türkçe bağlamında, eylemsilerle kurulan ve kendi içinde tamlama oluşturan yantümcelerinin çözümü RGD'de olarak dışı olduğundan bu tarz tümceler üçgen imi altında gösterilmiştir. Eylemsilerle kurulan Şekil 12, 13 ve 14'teki tümcecikler hem temel eylemin anlamsal üyesi hem de özün üyesi konumundadır.

Şekil 12 Özne tümcecik

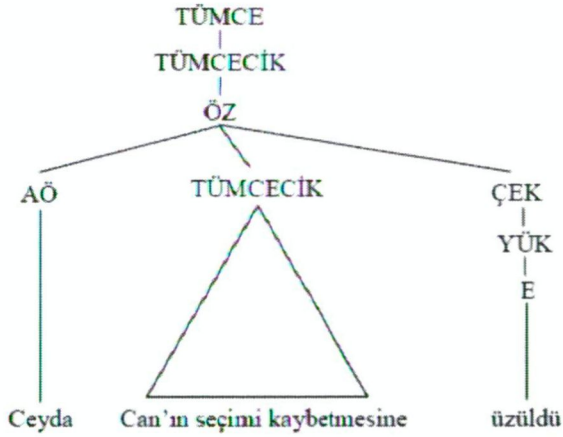

Şekil 13 Düz tümleş tümcecik

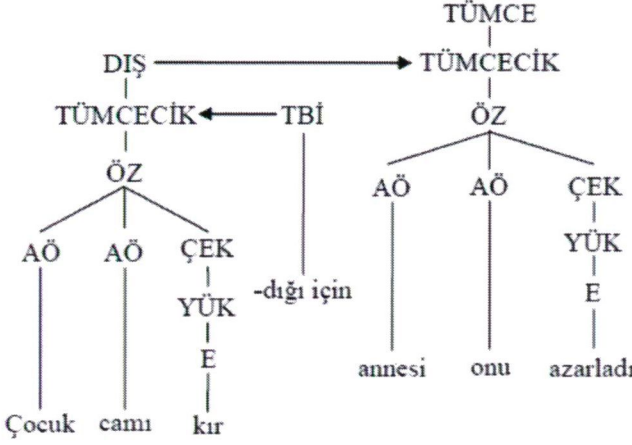

Şekil 14 Dolaylı tümleş tümcecik

Dış katmansal bağlanmada **bağımlı** birleşme, tümcecğin katmanının dışında bulunan bir niteleyicidir. Aşağıdaki tümce bu konuya örnektir.

Şekil 15 Türkçede ek-tümcecik bağmlanma

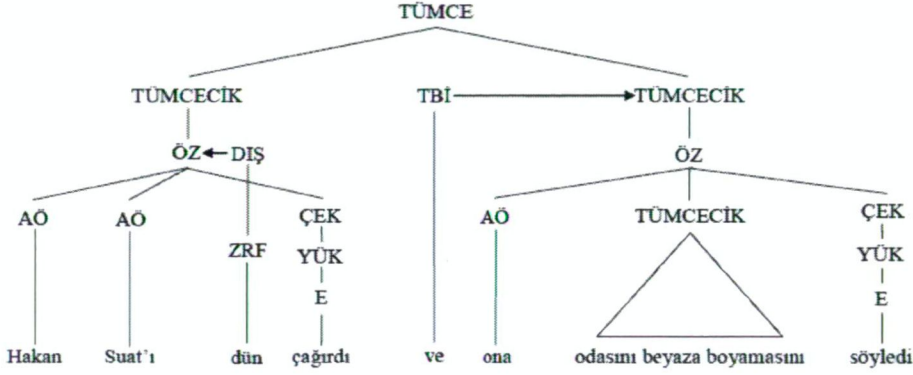
Dış katmansal bağmlanma ek-çekirdeksel, ek-öz ve ek-tümceciksel bağmlanmayı içerir. Üç bağlantı noktası tipiyle birleşerek tümceciğin katmanlı yapısının üç temel parçasının sonucu olan dokuz birleşim-bağlantı noktası tipinin sayısını daha da artırmak mümkündür. Her doğal dil bu birleşim-bağlantı noktası tipinin tamamına sahip olmak durumunda değildir. Bu birleşim-bağlantı noktası tiplerinin soyut bağlantı ilişkileri olduğu, dilbilgisel yapı tipleri olmadığını; her bitişim-bağlantı noktası tipinin, bir dilde birden fazla dilbilgisel yapı tarafından gerçekleştirilebildiğini unutmamak gerekir. Diğer taraftan birleşim-bağlantı noktası tipleriyle biçimsel yapı tipleri arasında birebir eşleşme yoktur (Van Valin 2005: 197).

4. Karmaşık tümcenin yapısı

4.1. Simetrik ve asimetric bağlantı

Karmaşık yapıları yöneten basit bir ilke vardır: işaretlenmemiş bağlantı birleşmenin aynı düzeyinde birimleri içerir; yani çekirdek çekirdekle, öz özle, tümcecik tümcecikle, tümce tümceyle birleşir. Bu varsayım 'simetrik bağlantı' olarak değerlendirilir. En büyük istisna öz üyeler olarak tümceciklerin kullanıldığı tümlemedir. Bu durum daha geniş bir birimin daha küçük bir birime bağlı olmasının sonucudur, yani bir tümcecik bir öz içine gömülmüştür. Bu tür bağlantı, yani tümceciğin bir öz içinde gömülü olduğu bağlantı 'asimetrik' bağlantı olarak adlandırılır. Türkçede eylemsilerle kurulan ve tamlama özelliği gösteren yan tümceler asimetrik bağlantı görünümündedirler. Aşağıda tümcesel ve özsel birleşmeye dayalı bir karmaşık tümcenin yapısı sunulmuştur:

Şekil 16 Tümcesel ve özsel birleşmeye dayalı bir karmaşık tuncenin yapısı

Örnekte iki tümcecik 'Tümce Bağlama İşaretleyicisi'yle (TBI) birbirine bağlanmış; ikinci tümcecik altında bir öz katman ve özkatmana bağımlı adeylemle kurulu üçüncü bir tümcecige yer verilmiştir.

4.2. Karmaşık tümcede işlemciler

RGD'de, Türkçedeki '-ErEk/-Ip' bağlama ulaçlarını öz katmanda tümcecik bağlantı işaretleyicileri olarak görür. Bunlar bağımlı birim işaretleyicileridir. Van Valin (2005: 202, 204) karmaşık tümcede bağlantı noktasına yönelik Türkçeden iki örnek tümce verir: 'Gid-ip gör-meli-yiz' ve 'Müzik dinle-yerek uyu-yabil-ir-im'.

Öz birleşmede ilgili işlemci kipliktir. Birinci örnekte kiplik işlemci '-meli', bağlantı noktası ilişkisinin eşbağımlanma olduğunu işaretleyerek her iki tümcecigi de niteler. Buna karşılık ikinci örnekte kiplik işlemci '-ebil', içinde bulunduğu öz üzerinde etki alanına sahiptir. Bu yüzden bu durum, öz katman düzeyinde bir eşgüdüm durumudur. İki tümcenin katmanlı yapısı Şekil 17'de sunulmuştur: Bu çizimlerde kipsel işlemcilerin farklı etki alanları da gösterilmiştir:

Eşgüdülenmeden farklı olarak eşbağımlanmanın temel özelliği birleşme düzeyinde paylaşılan işlemcilerdir. Yukarıda değindiğimiz gibi, öz eşbağımlanmada kiplik işlemcisi '-meli' her iki özü de nitelemektedir. '-Ip' tümcecik bağlantı işaretleyicisi iki özü birbirine bağlayarak bağımlı kılmaktadır. Örnekte bağımlanma olgusu vardır; ama gömülü olma durumu söz konusu değildir. İşlemciler doğrudan bağımlanmanın belirtilmesiyle ilgili değildir; çünkü bağımlanmanın kesin belirleyici özelliği gömülü değildir. Bu özelliğiyle diğer iki bağlantı noktası türünden ayrılır; bu durum kız evlat kadar dışsal bağımlanma için de geçerlidir. Eşbağımlı kuruluşlar işlemci bağımlılığını sergilerler; Türkçede tümcecik düzeyinde kip, edimsöz güç ve zamanı paylaşırlar. Oysa bağımlı yapılar yapısal olarak bağımlıdır; yani onlar üye ya da niteleyici olarak işlev görürler.

luşlar işlemci bağımlılığını sergilerler; Türkçede tümcecik düzeyinde kip, edimsöz güç ve zamanı paylaşırlar. Oysa bağımlı yapılar yapısal olarak bağımlıdır; yani onlar üye ya da niteleyici olarak işlev görür. Türkçede zaman ulaçlarıyla kurulan karmaşık tümceciklerin dış katmanda birleştikleri görülmektedir. Geleneksel dilbilgisi tarafından 'Zarf Fiil Öbeği (ZFÖ)' olarak adlandırılan bu tarz yapılar kuramca 'Ön Yerleşik Konum (OYK)' ya da 'Sol Ayrık Konum (SAK)' biçiminde adlandırılmış ve tümcesel bağım lanmaya örnek oluşturmuştur.

Bir yantümce gömülü olduğunda veya üye, tümleş, niteleyici, zarf, vb. işlev gördüğünde otonom bir yapıya sahip değildir. Türkçede İngilizcedekine benzer 'because', 'before', 'that' gibi bağımsız tümcecik bağlantı işaretleyicilerinin bulunmayışı ve yantümcelerinin genelde ad gibi çekimlenerek özneleriyle tamlama kurması kuramca çözümlenmeyi güçleştiren unsurlar olarak belirmektedir. Yan tümcelerinin öz üye olarak kullanıldığı gömülü durumlarda, yöntem Türkçe bağlamında kurucu ve işlemci yansımaları göstermeye olanak vermez. Bu tarz tümceler üçgen imi altında gösterilmiştir. Söz konusu tümcecikler hem temel eylemin anlamsal üyesi hem de özün üyesi konumundadır. Sonuçta kuram, ulaçlarla kurulan bileşik tümcenin katmanlı yapısını gösterme olanağı sunmakta, temel tümce içinde gömülü konumdaki yan tümcenin katmanlı yapısını sunmaya olanak tanımamaktadır.

Çetintaş Yıldırım (2008)'ın da belirttiği gibi, "bir çekim kategorisi olarak özne uyumunun hem öz katmanda hem de dış katmanda gösterilmesi gerekmektedir. Karmaşık tümce oluşturan tümceciklerin eşdizimli olan ya da olmayan özneleri olduğundan, özne uyumunun tümce birleştirme sürecinde boş olarak gösterilmesi Türkçe için çok doğru olmamaktadır. Öznelerin eş-dizimli olması ya da olmaması durumunda ise bu karmaşık tümcelerinin işlemci yansımalarındaki gösterimi farklılaşmaktadır." Öte yandan, Türkçe eylem-son dil olduğu için işlemci taşıyıcı biçimbirimler eylemi izler. Aynı nedenle kurucu ve işlemci yansımalarında çekirdek (ÇEK) ortada değil sonda yer almaktadır. Ayrıca, bükümlü dillerde İÖ'lerinin karşıladığı dış katmanı oluşturan yapılar Türkçede genellikle AÖ'lerle karşılanmaktadır.

Kuramın bakış açısı bağımsız tümcelerde yapıları kolaylaştırmaktadır. Ayrıca kuram, koşaçlı tümcelerde koşaç eylem ve yüklemcil öge arasındaki ayrımı da belirtmektedir. Fakat karmaşık tümceler için aynı şeyi söylemek zordur. Türkçede yantümcecik, eyleme ulanan çeşitli eklerle temel tümceye bağlandığı için birleşme düzeylerini ve bağlantı tiplerini belirlemek sorun olabilmektedir. İlk bakışta Türkçe açısından ad durum eklerinin durumuyla gömülü yantümcelerinin katmanlı yapısı ve işlemci yansımaları belirsizliğini korumaktadır.

Kaynakça

- Bellosta Von Colbe, V. 2003. Sémantique et pragmatique de la projection des constituants: constituance, dépendance, topologie. *Cahier du CRISCO* n°13, 37–50.
- Çetintaş Yıldırım, F. 2008. Türkçe'de zaman anlatan belirteç yantümcelerinde birleşme türleri ve işlemci yansımaları. 20. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 12–13 Mayıs 2006, İstanbul: Maltepe Üniversitesi. 167–182.
- Ediskun, H. 1999. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Foley, W. A. & Van Valin, R. D. 1984. *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- François, J. 2003. La Role and Reference Grammar, une grammaire de l'interface entre syntaxe, sémantique et pragmatique. *Cahier du CRISCO* n°13, 3–21.
- Lyons, J. 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pastor, A. O. 2001. Complex Structures in Role and Reference Grammar: Some Problematic Cases. *Journal of English Studies* 3 (2001–2002), 165–178.
- Pavey, E. 2002. Information Structure in Manitoban French – Identificational Clefts and Left-detachment Structures. sussex.ac.uk/linguistics/documents/pavey.pdf
- Van Valin Jr., R. D. & LaPolla, R. J. 1997. *Syntax: structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Valin Jr., R. D. 2001. *An Introduction to Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Valin Jr., R. D. 2002. *Linking in simple sentences: from semantics to syntax*. Paper presented at the 2002 International Conference on Role and Reference Grammar, 21–28 July 2002, Logroño, Spain.
- Van Valin Jr., R. D. 2005. *Exploring the Syntaxe-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press.